

Metâvile / Mütâvile diye anılmış, bu isim özellikle "Ehl-i beyt'e yahut Ali ve evlâtlarına muhabbet besleyenler" anlamına geldiği için mahallî olarak da benimsenmiştir (M. Takî el-Fakîh, s. 31-32). Bölgedeki sosyal yapının zirvesinde politik liderler (züamâ), eşraf ve âyân bulunmaktadır. Bunlar arasında Es'ad ailesi Osmanlılar'dan kalan iktidarın idaresini üstlendi, Tanzimat döneminde 1850 ve 1860 yıllarındaki top- rak reformlarında köylülerin ekip biçtiği yerlere hâkim oldu. Bölgedeki din âlimleri malî yönden bu zaîmlere bağlı olup siyâsî bakımdan da onları desteklemekteydi. Cebeliâmîl tarihçileri, çeşitli dönemlerde aha- linin ve ulemânın idarecilerden gördüğü, özellikle XVIII. yüzyılın sonlarında Osman- lılar'ın Akkâ merkezli Şam ve Sayda Valisi Cezzâr Ahmed Paşa'nın bölgede otonomi kurmak isteyenlere karşı uyguladığı baskı- ya dikkat çeker. Bu dönemde birçok âlimin Irak ve İran'a kaçtığı, bölgedeki medresele- rin kapandığı, XIX. yüzyılın sonlarına doğ- ru Cebeliâmîl menşeli ulemânın Necef'te yetişmeye başladığı belirtilir. Ahmed Ârif ez-Zeyn'in 1909'da kurduğu *el-İrfân* ga- zetesini, 1990 yılına kadar bölge âlimlerinin düşünce ve kabullerini aksettiren bir yayın olarak devam etti.

1920'de Fransız manda idaresi altına giren Cebeliâmîl daha çok Güney Lübnan olarak anılmaya başlandı. Cebeliâmîl ismi de bölgenin kendine özgü kültürel ve dinî özelliklerini belirtmek için kullanılmaya devam etti. Bazı aydınlar ve din adamları- nın 1936 yılına kadar Suriye ve Lübnan'ın birleşeceğini düşünmelerine karşılık Ce- belîâmîl'in dinî liderlerinin çoğu Lübnan hükümetine destek verdi. 1960'lara kadar şehirli bir orta sınıf ve etkili mahallî lider- ler bulunmadığından yol, okul, hastahane gibi tesislerden mahrum olan Cebeliâmîl ekonomik ve siyâsî zorluklara karşı karşıya kaldı. Şîî kurumlarının da varlık göster- mediği bu dönemde bölge gençliği komün- izm, Baasçılık ve Nâsırcılık gibi ideolojile- rin etkisinde kaldı. 1957'de Sûr şehrinde müctehid Abdülhüseyn Şerefeddin el- Âmilî'nin halef bırakmadan ölümü üzerine İran'dan bölgeye gönderilen Seyyid Mûsâ es-Sadr 1969'da Yüksek Şîî Konseyi'ni oluşt- urdu ve 1970'lerin ortasında Şiîler'in hak- larını savunmak için Hareketü'l-mahrûmîn ve onun silâhlı kanadı olan Emel (Efvâcü'l- mukâvemeti'l-Lübnâniyye) örgütünü kurmayı başardı. Fakat 1970'lerden sonra Cebeliâmîl'deki bölgesel gerilimler, özellikle 1978, 1982 ve daha sonraki yıllarda İsrail ordu- sunun Filistinliler'e karşı başlattığı harekât ve bölgeyi işgal etmesi buradaki binlerce

insanın Beyrut'un güneyindeki banliyölere sığınmasına yol açtı. Yaklaşık yirmi yıldan beri Cebeliâmîl, zaman içinde zayıflayan Emel'in de dahil bulunduğu Şîî Hizbullah Örgütü tarafından savunulmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Nâsır-ı Hüsrev, *Sefernâme* (trc. Abdülvehap Tarzi), İstanbul 1994, s. 22; Hür el-Âmilî, *Emelü'l-Âmil* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Bağdad-Necef 1385/1965, I, 13; M. Kâzım el-Mekki, *el-Hareke- tü'l-fikriyye ve'l-edebîyye fi Cebeli 'Âmil*, Beyrut 1402/1982; a.mlf., *Müntalaku'l-hayâti's-sekâ- fiyye fi Cebeli 'Âmil*, Beyrut 1411/1991; Muhsin el-Emîn, *Hıtafu Cebeli 'Âmil*, Beyrut 1403/1983; M. Takî el-Fakîh, *Cebeli 'Âmil fi't-târîh*, Beyrut 1406/1986; Ali İbrâhim Dervîş, *Cebeli 'Âmil*, Beyrut 1414/1993; Cihâd Bennût, *Harekâtü'n- niğâl fi Cebeli 'Âmil*, Beyrut 1993; Ca'fer el-Mu- hâcir, *Cebeli 'Âmil beyne's-şehideyn*, Dimaşk 2005; Stefan Winter, *The Shiites of Lebanon under Ottoman Rule: 1516-1788*, Cambridge 2010, s. 20-24, ayrıca bk. İndeks; P. Schwarz – [Metin Tuncel], "Sayda", *IA*, X, 261; Sabrina Mer- vin, "Âmil, Jabal", *Encyclopaedia of Islam Three*, Leiden 2009, fas. 3, s. 81-84.

 MUSTAFA ÖZ

CEKENİ

(الجكني)

el-Muhtâr b. Muhammed Saîd
b. el-Müstehî b. Eall
b. Zelmât el-Cekenî eş-Şinkitî
(ö. 1220/1805)

**Moritanyalı
nahiv, mantık, fıkıh ve kelâm âlimi,
eğitimci.**

1080 (1670) yılında Boutilimî (Bütülimî / Ebütülimî) şehrinin güneyindeki bir belde- de doğduğu tahmin edilmektedir. Babası Muhammed Saîd, Bûnâ (babamız) diye bi- lindiğinden oğlu da İbn Bûnâ yahut Vele- dü Bûnâ diye tanınmıştır. Cekenî nisbesi ilim ve edebiyatla şöhet bulan, Arapça Hassâniyye lehçesiyle konuşan ve Mâlikî mezhebinden olan Arap Berberî kökenli Tecekânt (Tajakânt) kabilesine mensubi- yetiyle ilgilidir. Cekenî uzun süre ilimden uzak bir hayat yaşadıkdan sonra kendini ilme verdi ve ilk bilgileri babasından aldı. Daha sonra yörenin ilim adamlarının ders- lerine devam etti. Bunlar arasında Habîb b. Muhammed, Habîbullah el-Cekenî, Mu- hammed Habîbullah el-Meclisî (el-İmidlişî), Muhtâr b. Ahmed el-Cekenî sayılabilir. Hocası Muhtâr'dan çok yararlandı. Onun tavsiyesiyle Benî Deymân'dan, birçok ilim- de söz sahibi bir âlimin yanında yetiştik- ten sonra kendisinden ders almak isteyen hocasının kırk öğrencisiyle birlikte mem- leketine döndü. Ardından keskin zekâsı ve güçlü hâfızası sayesinde ilmi seviyesini yükseltti.

Daha sonra öğretime yönelen Ce- kenî'nin ders verdiği medrese meşhur oldu. Arap dili ve kelâm ilminde Moritan- ya'da önde gelen bir ilim yuvası haline geldi. Eğitimde uyguladığı özel yöntemi büyük ilgi gördüğünden medresesi de çe- şitli yerlerden gelen öğrencilerle doldu. Cekenî, döneminin Şinkit beldelerinde akılcı-dilci kelâm ekolünün öncüsü sayıldı, bid'atlara ve bid'atçılara karşı savaş açtı; zamanının çoğunu onlara cevap vermek- le geçirdi. Okutulmasını câiz görmeyen birçok âlimin aksine felsefî şüphelerden arınmış saf mantık disiplininin önemine vurgu yaptı. Derslerinde mantık ve na- hiv ilimlerine ağırlık verdi, sıkı sıkıya bağlı bulunduğu Eş'arî akidesi ve Mâlikî fıkıhı okuttu. Özellikle Kur'an ve Sünnet'in yer- terli olduğunu, diğer ilimlere gerek bulun- madığını söyleyen bazı çağdaşlarıyla sert tartışmalara girdi, mantık ve kelâm ilimle- rinin gerekliliğini savundu. Felsefî düşün- celere cevap verilmesi amacıyla öğretimi- ni farz-ı kifâyeye kabul ettiği mantık ilmiyle yaşadığı dönemde en çok uğraşan âlim oldu. Yetişmeleri için hiçbir fedakârlıktan kaçınmadığı öğrencilerinin birçoğu Mori- tanya'nın ilim hayatını etkilemiştir. Bunlar arasında Abdullah b. İbrâhim el-Alevî, Ma- hand Bâbeh b. Ubeyd ed-Deymânî, Abdul- lah b. Ahmed el-Kalâvî, Hurme b. Abdül- celîl el-Alevî, Abdullah b. Fâzıl eş-Şakravî, Muhammed b. Habîbullah el-Müceydirî el-Ya'kübi, Abdullah b. Fâzıl el-Ya'kübi ve Abdurrahman b. Muhtâr el-Müseverî sayılabilir. "Ben uzlaşma değil tartışma adamıyım" diyen Cekenî, başta bid'atçı- lıkla nitelediği öğrencisi Müceydirî olmak üzere döneminin birçok âlimiyle tartış- malar yaptı. Muhtâr el-Küntî, *Cezvetü'l- envâr ii'z-zeb 'an evliyâ'llâhi'l-ahyâr* adlı eserinde Cekenî ile olan tartışmalarında onun iddialarına cevap verir. 140 yıl kadar yaşadığı tahmin edilen Cekenî'nin ölümü için 1230 yılı ileri sürülmüşse de tercih edilen görüşe göre 1220'de (1805) vefat etmiştir.

Eserleri. Eserlerini genellikle manzum olarak kaleme alan Cekenî'nin didaktik şiirleri yanında lirik şiirleri de mev- cuttur. Medih, mersiye, fahr ve gazel gibi geleneksel temaların dışında ilmi muna- zaralarını ve seyahatlerini anlattığı şiirle- ri genellikle Kur'an'dan ve tarihî olaylar- dan ilham alan öğütler içerir. Bir divanda toplanmayan şiirleri dağınık halde çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır. Bunlar- dan, ölümcül bir hastalığa yakalanıp Al- lah'a münâcâtta bulunduğu ve Hz. Eyyûb sabrını kendisine örnek aldığını belirttiği

eş-Şâfiye adlı 105 beyitlik *Râ'iyye*'si kabilesine mensup kişilerce bazı dinî törenlerde hâlâ okunmaktadır (yazma nüshası; Tinbüktü Ahmed Bâbâ Ktp., nr. 355). Ebûtilimî Şeyh Sîdiyâ Kütüphanesi'nde "Kaşîdetü Mühâcâtî'l-Muhtâr b. Bûnâ li-Mevlûd b. Ahmed el-Cevâd" adlı, kelâm konusunda bir münazarayı içeren kasidesi (nr. 80/16) ile lugaz içerikli bir kasidesi (nr. 14/5), tasavvuf içerikli iki kasidesi (Secû [Segou] Mali Millî Ktp., Tinbüktü Ahmed Bâbâ Ktp., nr. 5136), aynı kütüphanede bir mersiyesi (nr. 7641) ve başlıksız bir kasidesi de (İnsanî Bilimler Enstitüsü Yazmalar Ktp. [Niamey / Nijer], nr. 1348) bulunmaktadır.

1. *el-Câmi' beyne't-Teshîl ve'l-Hulâşa el-mâni' mine'l-ħaşv ve'l-ħaşâşa*. Müellifin en tanınmış eseri olup burada İbn Mâlik et-Tâî'nin Arap gramerine dair *et-Teshîl*'iyle (*Teshîlû'l-fevâ'id ve tekmilû'l-makâsîd*) *el-Hulâşa*'sını (*el-Elfiyye*) birleştirmeyi amaçlamış, ilâve ettiği yaklaşık 1400 beyit ve şevâhidle *el-Elfiyye*'ye açıklayıcı yorumlar getirmiş, onu daha anlaşılır kılmıştır. Bu ilâve beyitler orijinalinde kırmızı mürekkeple yazıldığı için eser "el-İhmîrâr" adıyla da tanınmıştır. *el-Câmi'*, yazıldığı tarihten itibaren daha önce nahiv ilminde *el-Elfiyye* ve şerhlerinin okutulduğu Moritanya'da orta ve yüksek seviyedeki medreselerde ders kitabı olarak kabul görmüş, ezberlenmiş ve şerhleri yapılmıştır. Günümüzde çoğu yazma halinde on iki şerhi bilinmektedir (*Dürerü'l-uşûl*, neşredenin girişi, s. 6-7). Eserin müellif tarafından yapılan *e't-Turre* adlı bir hâşiyesi de vardır. Ahmed b. Muhammed el-Ya'kûbî, *Takrîbü Turreti İbn Bûnâ ve İhmîrârih 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* başlıklı bir eser yazmıştır (Beyzâ 2006). *el-Câmi'* ilk defa 1313 (1896) yılında Kahire'de basılmıştır. Ayrıca *Elfiyyetü İbn Mâlik ma'a İhmîrâri İbn Bûnâ eş-Şinķîî* adıyla yayımlandığı gibi (Nuakşot 2003), Abdullah b. Muhammed b. Abdullah b. Fakih tarafından *Kitâbü'l-İhmîrâr el-câmi' beyne't-Teshîl ve'l-Hulâşa* adıyla da yayımlanmıştır (Mekke 2003). 2. *Dürerü'l-uşûl*. Fıkıh usulüne dair 428 beyitlik bir eser olup Mâlikî usul kitapları ile *el-Müştaşfâ* (Gazzâlî) ve *el-Maħsûl*'den (Fahreddin er-Râzî) yararlanılarak hazırlanmış, eseri Muhammed b. Sîdî Muhammed Mevlây yayımlamıştır (bk. bibl.). 3. *Meblâgu'l-me'mûl 'alâ kavâ'idî'l-uşûl*. Tâceddin es-Sübkî'nin *Cem'û'l-cevâmî'* adlı fıkıh usulüne dair eserinin 1500 beyit halinde nazma çekilmiş şeklidir (yazmaları: Moritanya İlmî

Araştırmalar Enstitüsü Ktp. [Nuakşot], nr. 79, 2291). 4. *Vesîletü's-sa'âde fi neşri mâ tezammene's-şehâde (fi 'ilmi't-tevhîd)*. 1168'de (1755) yazılan akaide dair manzum bir eserdir (yazmaları: Ebûtilimî Şeyh Sîdiyâ Ktp., nr. 80/18, 83/7; İnsanî Bilimler Enstitüsü Yazmalar Ktp. [Niamey / Nijer], nr. 1341; Moritanya İlmî Araştırmalar Enstitüsü Ktp., nr. 401, 903, 1137, 1235, 1355, 1729, 2877, 3011; Tinbüktü Ahmed Bâbâ Ktp., nr. 345, 401, 5587). Ayrıca eserin yazma halinde birçok şerhi mevcuttur. 5. *Tebşîratü'l-ezhân fi nüketi'l-me'ânî ve'l-beyân*. Kazvî'nin *Telħîşu'l-Miftâh*'ının manzum hale getirilmiş şekli olup *Nazmü't-Telħîş fi'l-beyân* adıyla da bilinir (yazmaları: Moritanya İlmî Araştırmalar Enstitüsü Ktp., nr. 609, 1760, 2535; Ebûtilimî Şeyh Sîdiyâ Ktp., nr. 3/10). Müellif eserine *e't-Turre 'alâ Tebşîrati'l-ezhân* adıyla bir hâşiyeye yazmıştır (Moritanya İlmî Araştırmalar Enstitüsü Ktp., nr. 3255). 6. *İrsâdü's-şığâr ve şüzürü'n-nuċdâr*. Nahiv ilmine giriş mahiyetindeki bu eser *Süllemü't-İlâlibîn ilâ kavâ'idî'n-naħviyyîn* adıyla da bilinmekle birlikte *Muċaddime naħviyye* ismiyle meşhur olmuştur (Moritanya İlmî Araştırmalar Enstitüsü Ktp., nr. 603, 3330; Ebûtilimî Şeyh Sîdiyâ Ktp., nr. 3/9). Eser basılmıştır (baskı yeri ve tarihi yok). 7. *Tuħfetü'l-muħakķık fi ħallî müşkilâti'l-manċık* (Moritanya İlmî Araştırmalar Enstitüsü Ktp., nr. 713, 3325; Ebûtilimî Şeyh Sîdiyâ Ktp., nr. 58/3). Cekenî'nin *el-Muħtaşar fi'l-manċık*, *el-Muħavvel fi 'ilmi'l-manċık* ve *el-Ķavâ'idü'l-fıċċhiyye* adlı eserlerinden de söz edilmektedir (*Dürerü'l-uşûl*, neşredenin girişi, s. 17).

BİBLİYOGRAFYA :

Cekenî, *Dürerü'l-uşûl* (nşr. Muhammed b. Sîdî Muhammed Mevlây), Kife 2006, neşredenin girişi, s. 1-13, 17; Tâlib Muhammed b. Ebû Bekir es-Siddik el-Bertellî, *Fethu's-şekûr fi ma'rifeti a'yâni'ulemâ'i't-Tekrûr* (nşr. M. İbrâhim el-Kettânî – Muhammed Haccî), Beyrut 1401/1981, s. 141, 142; Ahmed b. Ermîn eş-Şinķitî, *el-Vasîl fi terâcimi üdebâ'i Şinķitî*, Kahire 1329/1911, s. 279-285; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 423; Abdullah Kennûn, *en-Nübûgu'l-Maċribî fi'l-edebi'l-Arabî*, Beyrut 1395/1975, I, 304-305; Halîl en-Nahvî, *Bilâdü Şinķitî el-Menâre ve'r-Rabâċ*, Tunus 1987, s. 530; Şevki Dayf, *Târihu'l-edeb*, IX, 565; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, Beyrut 1994, III, 837; Tayyib b. Ömer b. Hüseyin, *es-Selefiyye ve a'lâmühâ fi Moritânyâ*, Beyrut 1416/1995, s. 260, 272-276; M. Muhtâr Vüld Ebbâh, *eş-Şifr ve's-su'arâ' fi Moritânyâ*, Rabat 2003, s. 452-466; a.m.f., *Târihu'n-naħvi'l-Arabî fi'l-meşriķ ve'l-maċrib*, Beyrut 2008, s. 452-466; Muhammezin b. Mahyûb, "el-Cekenî, el-Muhtâr b. Muhammed Sa'îd", *Mv.AU*, V, 339-342.

CELEP (جلب)

┌ Kasaplık hayvan satıcısı, tâcir. ┐

Sözlükte "satmak için mal ya da hayvan getiren kişi" ve "bir yerden ithal edilen deve, at ve mal" anlamlarındaki **celeb** kelimesi, Türkçe'de kasaplık hayvanları ve özellikle koyun sürülerini sevkedip kasaplara satan kimseler için kullanılmış, celepelerin sattığı kasaplık hayvanlara da "celep malı" denilmiştir. Osmanlı belgelerinde celep veya gönüllü celep "hayvan tüccarı" anlamında geçer. Evliya Çelebi gönüllü celepeleri esnaf grupları arasında zikreder ve bunların İstanbul'da toplam sayısını 2000 olarak verir. Bir terim olarak celep, Osmanlılar'da İstanbul'un et ihtiyacı için koyun getirmek ve İstanbul kasaplarına satmakla yükümlü olan kimseleri niteler. Bu kişileri hayvan tüccarlarından ayırmak gerektiğinde "yazılı celep" şeklinde söylenirdi. Osmanlılar, özellikle fetihten sonra büyük bir gelişme gösteren İstanbul'un iâşesine özel bir önem verdi, halkın yiyecek ihtiyacını düzenli biçimde karşılamak için teşkilâtlanma yoluna gitti. Genelde et ihtiyacının temin edilmesi amacıyla **celeb-keşân** denilen sistemle kalabalık asker, saraylı ve sivil halkı barındıran, nüfusu gittikçe artan İstanbul'un et iâşesini düzenleme gereği duydular. Tüccarlar tarafından getirilen koyunlar şehrin et ihtiyacını sürekli sağlayamadığından celepkeşan yoluyla Rumeli'den şehre kasaplık hayvan getirilmesine karar verildi. Celepkeşan sistemi, Fâtiḥ Sultan Mehmed devrinden 1590'lı yıllara kadar İstanbul'un iâşesi için Rumeli'de yaşayan, belirli miktarda sermayeye mâlik kimselerin celep olarak Rumeli'nin belli bölgelerinden canlı koyun temin edip bunları İstanbul piyasasındaki kasaplara satma yükümlülüğünün adıydı. 1590'lardan sonra değişen ekonomik şartlar çerçevesinde bu yükümlülük bedel olarak iltizam yoluyla yerine getirilmeye başlandı. XVII ve XVIII. yüzyıllarda şehrin et ihtiyacını koyun emini ve kasapbaşı organize ediyordu. 1783-1857 yılları arasında ondalık ağnam sistemine geçildi, ardından koyunlar piyasadan temin edilme yoluna gidildi.

Celepkeşan sisteminin ortaya çıkış tarihi kesin olarak tesbit edilememektedir. Robert Anhegger ve Halil İnalıc tarafından XV. yüzyılın sonlarına ve Fâtiḥ Sultan Mehmed devrine tarihlendirilen tarihsiz bir belgede Sidrekapsi bölgesindeki madencilerin celeplikten muaf tutulduğu